

Turqay İ. Hüseynov
Azərbaycan Respublikası
Vəkillər Kollegiyasının üzvü,
hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

BEYNƏLXALQ MÜQAVİLƏLƏRİN AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİNİN PROBLEMLƏRİ

20-ci əsrin sonu Azərbaycan Respublikası üçün müstəqilliyin bərpa olunması və onun beynəlxalq qanunvericilik prosesinə tam hüquqlu iştirakçı kimi qoşulması ilə səciyələndir. Bu proses dövlətimiz tərəfindən beynəlxalq hüququn subyektı olaraq öz üzərinə öhdəliklərin götürülməsi və beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdə tətbiq edilən normativ-hüquqi aktlar sırasına daxil edilməsi ilə müşayət olunurdu. Bu beynəlxalq hüquq normaları ilə dövlətdaxili hüquq normalarının qarşılıqlı əlaqəsini dahada aktuallaşdırmış və bunun üçün lazımı şəraitin yaradılmasını gündəmə gətirmişdir. Bundan əlavə beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsi prosesinin mühim elementlərindən biri də real fəaliyyət göstərən milli təşkilatı sistemin olmasıdır, yəni bu normaların tətbiqinin təmin edilməsi üçün hüquqi müstəvidə fəaliyyət göstərən orqanların mövcudluğu.⁽¹⁾

SSRİ-nin dağılması dünya xəritəsində yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə müşayət olunurdu və onların hər biri fərdi olaraq öz hüquq sistemlərində beynəlxalq hüquq normalarının yerini və tətbiqi mexanizmlərini müəyyən edirdi. Burada həm dövlətlər tərəfindən öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin, həmçinin bu normaların tətbiqinin əsasını təşkil edən milli normaların olmasının mahiyyətini qeyd etmək lazımdır. Belə ki, dövlətlər tərəfindən müəyyən öhdəliklərin götürülməsi həmin öhdəliklərin tətbiqi mexanizmlərinin seçilməsini gündəmə gətirirdi. Bu baxımdan dövlətin üzərinə götürdüyü öhdəliklərin hansı qaydada yerinə yetirməsi və beynəlxalq hüquq normalarının realizə edilməsi prosedurunun müəyyən edilməsi məsələsi xüsusi yer tutur.⁽²⁾ B.İ.Osmininin mövqeyinə görə beynəlxalq hüquq dövlətlərdən beynəlxalq müqavilələrə riayət etməyi tələb edərək, onların üzərinə həmin öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vasitələrinə yox, nəticə əldə etmək öhdəliyi qoyur. Burada o, əsaslı olaraq qeyd edir ki, ümumən dövlətlər beynəlxalq müqavilə öhdəliklərinin realizə etmə qaydalarının və vasitələrinin seçilməsində azaddırlar.⁽³⁾ Professor G.İ.Kurdyukov isə hesab edir ki, normaların realizə edilməsi sosial nəticənin əldə edilməsi vasitəsidir.⁽⁴⁾ Digər rus alimi L.X.Minqazov isə qeyd edir ki, realizasiya beynəlxalq hüquq norma və prinsiplərinin effektivliyinə zəmin yaradan əsas səbəbdır.⁽⁵⁾

Bu gün Azərbaycan qanunvericiliyində onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin həyata keçirilməsi prosesini tənzimləyən bir sıra normativ-hüquqi aktlar mövcuddur ki, onların sırasında ən mühim yerlərdən birini 13 iyun 1995-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi haqqında" Qanun tutur. Lakin, bu sahədə qanunvericilik sisteminin özəyini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148 ("II. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.") və 151-ci maddələri ("Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.") tutur.

Deyilənlərin fonunda Azərbaycan Respublikasında onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin icrasının hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi ön plana çıxarılır və onların milli hüquqla tənzimlənən münasibətlərə tətbiqi məsələsi gündəmə gəlir.

21 dekabr 2010-cu il tarixli “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının yeni Qanununun (17 fevral 2011-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş) qəbul edilməsi və “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi haqqında” Qanuna əlavə və dəyişikliklərin edilməsi beynəlxalq və milli hüququn qarşılıqlı əlaqəsi məsələsini bir daha aktuallaşdırdı. Bu Qanunun qəbulu ilə qanunverici beynəlxalq və milli hüququn qarşılıqlı əlaqəsi məsələsində qaranlıq qalan bəzi məsələlərə aydınlıq gətirdi.

Öncə beynəlxalq müqavilələrin tətbiqi mexanizmində fərqlərin mövcudluğunu qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bəzi müqavilələrin həyata keçirilməsi üçün iştirakçı dövlətlərdən müəyyən hərəkətlərin edilməsini və ya onlardan vaz keçmək (məsələn, 24 sentyabr 1996-cı il tarixli Nüvə sınaqlarının tam qadağan edilməsinə dair Müqavilə, 19 noyabr 1990-cı il tarixli Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında Müqavilə və s.) tələb olunur. Digərlərinin həyata keçirilməsi normativ-hüquqi müşahidəsiz təsəffür etmək mümkün deyil, çünki onlar birbaşa dövlətdaxili hüququn subyektlərinə ünvanlanmışlar. Bunu nəzərə alaraq beynəlxalq və milli hüququn qarşılıqlı əlaqəsindən irəli gələrək milli qanunverici və təşkilatı müşayətə ehtiyacı olan müqavilələrin təhlili önə çəkilməlidir.

Bu baxımdan “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” qanunun özü icra olunan və özü icra olunmayan normaların həyata keçirilməsinin şərtlərini müəyyənləşdirən müddəaları tam yerinə düşmüş olmuşdur. Belə ki, qanunun 23.4-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr, həmin müqavilələrdə əks etdirilmiş normaların tətbiqi üçün dövlətdaxili normativ hüquqi aktın qəbul olunmasını tələb edən hallar istisna olmaqla, birbaşa tətbiq edilməlidir.⁽⁶⁾ Bu belə qənaətə qəlməyə əsas verir ki, beynəlxalq müqavilələrin müddəalarının bir başa tətbiqinin tanınması qanuntətbiqedicisi üçün onlara müraciət etməyə əsas verir. Lakin bu zaman qanuntətbiqedicisi nəzərə almalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsi tələb olunur. Belə ki, Qanunun 24-cü bu halları müəyyən edir:

« M a d d ə 24. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş normativ hüquqi aktların qəbul edilməsinin əsasları

24.0. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin həyata keçirilməsinə yönəlmiş normativ hüquqi aktlar aşağıdakı hallarda qəbul edilir:

24.0.1. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin predmetini Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənməyən məsələlər təşkil etdikdə;

24.0.2. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi müvafiq normativ hüquqi akt qəbul edilmədən mümkün olmadıqda;

24.0.3. beynəlxalq müqavilənin tərəfləri müvafiq normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi barədə razılığa gəldikdə.»

Bu maddənin tətbiqinə dair misal gətirmək yerinə düşərdi. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsinə əsasən *cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olunduqdan sonra tətbiq edilə bilər*. Yəni, əgər Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmayan yeni cinayət tərkibi əks olan hansısa müqaviləyə qoşulursa, onların realizə edilməsi yalnız məəcəllədə öz əksini tapdıqda mümkündür.

Bildiyimiz kimi, beynəlxalq müqavilələrin icra mexanizmində mərkəzi yeri *pacta sunt servanda*⁽⁷⁾ prinsipi tutur və onun realizasiyasını dövlət tərəfindən həmin müqaviləyə hüquqi qüvvə vermədən təsəffür etmək olmaz. Beləliklə, beynəlxalq öhdəliklərin vicdanlı icrası prinsipi beynəlxalq hüquq normaları sistemi ilə övlətdaxili normativ sistemini bağlayan amil olması danılmazdır.

Aydındır ki, beynəlxalq müqavilənin mövcudluğu və ya onun qüvvəyə minməsi hər zaman həmin müqavilələrin dövlətlər üçün öhdəlik yaratmasını əks etdirmir. Belə ki, beynəlxalq müqavilə yalnız dövlət tərəfindən ona hüquqi qüvvə verildiyi halda, bu dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. Lakin, bu şərtin olmaması dövlətin həmin müqavilələrə istinadı istisna etmir. Buna misal olaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin bəzi qərarlarında dövlətlər üçün məsləhət xarakteri daşıyan Ümumdünya insan hüquqları deklarasiyasının müddəalarına istinadı xatırlatmaq olar.(8) Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiya Məhkəməsi bir sıra Qərarlarında Konstitusiyanın 130-cü maddəsində nəzərdə tutulan səlahiyyətlərini artıraraq, milli qanunun beynəlxalq müqavilələrə uyğun gəlməyən müddəalarını qüvvədən düşmüş hesab edir.(9)

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə istinad edən orqan həmin müqavilələrinin hüquqi məcburiliyini müəyyən edir, yəni Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğvi haqqında” Qanunun 2-ci maddəsində nəzərdə tutulan şərtlərin mövcudluğuna aydınlıq gətirir.

Başqa sözlə, beynəlxalq müqavilələrin müddəalarının tətbiqi onlara dövlətdaxili hüquqi sistemdə hüquqi qüvvə verən şərtə istinadla müşahidə olunmalıdır. Məsələn, hüquqi qüvvəyə minməsi üçün ratifikasiya tələb edilən beynəlxalq müqavilələrə istinad etmək üçün ratifikasiyaya dair milli qanuna istinad zəruridir. Lakin, milli məhkəmələr tərəfindən bu şərtə əksər hallarda demək olar ki, riayət edilmir və onların qərarlarında yalnız birbaşa müqavilələrin özlərinə istinad olunur. Burada qeyd etmək yerinə düşərdi ki, beynəlxalq müqavilələrin müddəaları nəinki milli normativ aktları ilə ziddət təşkil etdikdə, o cümlədən milli qanunvericilikdə boşluq olduqda və qanunvericiliyin tərkib hissəsi olmaqla əlavə dəlil kimi tətbiq edilməsi mümkündür. Aydındır ki, Azərbaycan Respublikasında yalnız qanuna uyğun bağlanmış və tələb olunan qaydada təsdiq edilmiş (qüvvəyə minmiş) beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.(10) Beynəlxalq hüquq sahəsində bu mövqeni dəstəkləyən bir sıra alimlərin mövqelərini açıqlamaq yerinə düşərdi. Məsələn, V.S.Xijnyak hesab edir ki, dövlətin hüquqi sistemində hüquqi qüvvəyə yalnız onlar tərəfindən sanksiyalaşmış normalar malikdir.(11) Digər alim B.L.Zimnenkonun fikrincə beynəlxalq hüquq yalnız o halda dövlətdaxili münasibətləri tənzimləyə və məhkəmə orqanları tərəfindən tətbiq edilə bilər ki, əgər dövlət dövlətdaxili hüquq vasitəsilə beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqinə sanksiya vermiş olsun. Dövlət bununla beynəlxalq hüquq normalarını milli hüquq subyektləri arasındakı münasibətləri tənzimləyən hüquqi xüsusiyyətlərlə fərqləndirir.(12) Burada B.L.Zimnenkonun bir mövqeyi maraq cəlb edir. O, hesab edir ki, qüvvəyə minməmiş və dövlət tərəfindən ratifikasiya edilmiş beynəlxalq müqavilə həmin dövlətin müqaviləsi hesab edilmir və onun hüquqi sistemində daxil edilmir. Odur ki, özü qüvvəyə minməmiş müqavilə beynəlxalq hüququn mənbəsi kimi qəbul və tətbiq edilə bilməz.(13) A.N.Talalayevdə beynəlxalq müqavilənin beynəlxalq qüvvəyə minməsi ilə onun müəyyən dövlət üçün qüvvəyə minməsinin fərqləndirilməsinin vacibliyinə xüsusi önəm verir.(14) Bu mövqe ilə tam razılaşmaq çətindir. Aydındır ki, dövlətlər öz mövqelərini əsaslandırmaq üçün hüquqi qüvvəyə minməmiş beynəlxalq müqaviləyə istinad edə bilməzlər. Digər tərəfdən əgər dövlət beynəlxalq müqavilənin müddəalarının məcburiliyini qəbul edibsə, onun tələblərinə riayət etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1969-cu il Beynəlxalq müqavilələr hüququna dair Konvensiyanın 25-ci maddəsi beynəlxalq müqavilənin müvəqqəti tətbiqini nəzərdə tutur. Konvensiyanın 24-cü maddəsinin 4-ci hissəsi isə beynəlxalq müqavilənin bəzi müddəalarının həmin müqaviləni mətni imzalandığı andan tətbiqinin mümkünlüyünü əks etdirir.(15) Bundan əlavə həmin Konvensiyanın 2-ci maddəsi müqavilənin mövcudluğunu onun qüvvəyə minməsindən asılı etmir.

Azərbaycan Respublikasının 151-ci maddəsinin tam aydın açıqlaması olmasada, burada söhbət hüquqi qüvvəyə minmiş və respublika üçün məcburi olan dövlətarası müqavilələrin üstünlüyündən gedir.(16) Vyana Konvensiyasında “danışıklarda iştirak edən dövlət”, “iştirakçı”, “razılaşan dövlət” kimi terminlərə müxtəlif məzmun verməklə fərqləndirir. Belə ki, dövlət imzalanması ilə hüquqi qüvvəyə minməsi anı üst-üstə düşməyən və ümumiyyətlə hüquqi qüvvəyə minməyən müqavilələrində tərəfi ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin, həmçinin dövlətlərarası münasibətlərin müxtəlif sahələrini tənzimləyən beynəlxalq

müqavilələrin qüvvəyə minməsinin öz xüsusiyyətləri mövcuddur.(17) Belə ki, insan hüquqları sahəsində qüvvəyə minməmiş müqavilələr dövlət tərəfindən tətbiq edilməsinə baxmayaraq, həmin müqavilələr beynəlxalq mübahisələr zamanı və ya beynəlxalq instansiyalarda dövlət öz mövqeyinin əsası kimi qəbul edilə bilməzlər. Beləliklə, beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklər iştirakçı-dövlətlər tərəfindən tətbiq edilməsinə baxmayaraq, mübahisələr zamanı onlara şəxsi mövqeyin əsası kimi istinad etməyi mümkün etmir. Əgər beynəlxalq müqavilənin müddəalarında başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa və onun müddəalarından irəli gəlmirsə, onlar iştirakçı tərəf üçün hüquqi qüvvəyə mindikdən sonra məcburi xarakter daşıyır. Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, müqavilənin məcburiliyini qəbul edən dövlət, həmin müqavilə qüvvəyə minənədək, onun məqsədinə və obyektinə xələl gətirən hərəkətlərdən çəkinməlidir.

Yeni “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun müddəaları, Konstitusiyasının müddəalarından fərqli olaraq beynəlxalq hüququn ümumtanınmış norma və prinsip üstünlüyünü tanıyır. Bildiyimiz kimi Konstitusiyada bunlara münasibət bildirmir və yalnız beynəlxalq müqavilələri qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi kimi tanıyır. Lakin buna baxmayaraq ümumtanınmış norma və prinsiplərin milli qanunvericilikdə hüquq sisteminin tərkib hissəsi kimi tanınmasından asılı olmayaraq, dövlətlər qarşılıqlı münasibətlərdə onlara riayət etməyə borcludur. Qeyd etmək lazımdır ki, əksər beynəlxalq müqavilələrin preambulası dövlətləri ümumtanınmış beynəlxalq-hüquqi prinsiplərin tanınmasına çağırmaqla, onların əlavə milli qanunvericiliyə daxil edilməsinə ehtiyac duymur.(18) Bu baxımdan “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Qanun demək olar Konstitusiyanın müddəalarını genişləndirmişdir.

Belə ki, qanunun 8.0.3-cü maddəsinə əsasən normayaratma fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin I hissəsində göstərilən prinsiplərlə yanaşı, beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyü prinsipi əsasında həyata keçirilir.

Bundan əlavə Qanunun 22-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanıyır və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin edir. Beləliklə, əgər Qanunun 8-ci maddəsində söhbət ümumtanınmış norma və prinsiplərin qanunvericilik prosesində riayət olunmasından gedirsə, 22-ci maddə onların hüquqtətbiqetmə prosesində tətbiq edilməsini əks etdirir. Lakin burada nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqtətbiqedicilik hüquqtətbiqetmə prosesində beynəlxalq hüquq normalarının ümumtanınmış norma və prinsiplərinə əsas kimi rəhbər tuta bilməyəcəyi məlumdur. Belə ki, bu maddənin mənasından belə qənaətə gəlmək olar ki, dövlətlərin üzərinə milli qanunvericiliyin ona uyğunlaşdırılması öhdəliyi qoyulur. Odur ki, hüquqtətbiqedicilik onlara yalnız milli qanunvericiliyinə müəyyən qaydada implementasiya ediləcəyi təqdirdə istinad edə bilər.

Normaların hüquqi məcbureddici forması onların konkret iş üzrə tətbiqi iyerarxiyasını müəyyən edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 151-ci maddəsində yalnız dövlətlərarası müqavilələrin üstünlüyü tanınırsa, bir sıra milli qanunlarımızda ümumiyyətlə beynəlxalq müqavilələrin üstünlüyü müəyyən edilir (məsələn, “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Qanunun 26-cı maddəsi, “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanunun 31-ci maddəsi və s.), digər hallarda isə beynəlxalq hüququn ümumtanınmış norma və prinsiplərinə əsaslanır (məsələn, AR Cinayət Məcəlləsinin 1.2-ci maddəsi). Bu müddəa hökumətlərarası müqavilələrlə milli qanun arasında ziddiyət yaranmasının səbəbi ola bilər. Hökumətlərarası müqavilələrin Azərbaycan hüquq sistemində yerinin müəyyən edilməsində “Normativ-hüquqi aktlar haqqında” Qanunun 23.3-cü maddəsinin yeri danılmazdır. Həmin maddəyə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı hökumətlərarası müqavilələr həmin müqavilələrin Azərbaycan Respublikası üçün məcburiliyinə razılığın ifadə olunduğu normativ hüquqi aktlardan daha üstün hüquqi qüvvəyə malikdir. Yəni, əgər hökumətlərarası müqavilə qanunla təsdiq edilirsə, onlar qanunlardan və iyerarxiyada onlardan aşağı olan normativ-hüquqi aktlardan üstün tutulur. Konstitusiyanın 95-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi dövlətlərarası

və Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələri təsdiq və ləğv edir. Konstitusiyanın 109-cu maddəsinə əsasən isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələri bağlayır, dövlətlərarası və Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir; təsdiqnamələri imzalayır.

Xüsusi olaraq hasilatın pay bölgüsü müqavilələrinin Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində yerini müəyyən etməyə ehtiyac duyulur. Bu cür müqavilələr bir qayda olaraq Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilməklə qüvvəyə minir və onların mövcud və gələcəkdə qəbul ediləcək qanunlar, fərmanlar və inzibati göstərişlərdən üstün tutulur.(19) Nəzərə almaq lazımdır ki, “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında ” Qanunun 8-ci maddəsi ratifikasiyası tələb olunan beynəlxalq müqavilələrin siyahısını müəyyən edirdi və bu siyahı tam deyildi.(20) Belə ki, Prezident öz təşəbbüsü istənilən beynəlxalq müqaviləni Milli Məclisin təsdiqinə çıxara bilirdi. Həmin maddənin yeni redaksiyasına əsasən Milli Məclis tərəfindən yalnız dövlətlərarası və Azərbaycan Respublikasının qanunlarında əks olunmuş qaydalardan fərqli qayda nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələr ratifikasiya edilir. “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında ” AR Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən dövlətlərarası müqavilə dedikdə Azərbaycan Respublikası adından digər dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla imzalanan müqavilələr başa düşülür, hökumətlərarası isə - Azərbaycan Respublikası hökuməti adından imzalanan müqavilələr. Məzkur qanunun 1-ci maddəsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin anlayışı verilir – bu müqavilədə nəzərdə tutulan qaydada Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla imzalanmış yazılı sazişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qanunun 13-cü maddəsinə əsasən ratifikasiyası tələb olunmayan beynəlxalq müqavilələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

Hasilatın pay bölgüsü haqqında müqavilələrə gəldikdə isə, nəzərə almaq lazımdır ki, bu müqavilələri Azərbaycan Respublikası adından AR Dövlət Neft Şirkəti bir tərəfdən və xarici hüquqi şəxslər digər tərəfdən imzalayırlar.(21) Bundan əlavə bu müqavilələrə «pacta sunt servanda» prinsipi tətbiq edilir.(22) 1969-cu il Vyana konvensiyasının 26-cı maddəsinə uyğun olaraq bu prinsipə görə qüvvədə olan hər bir beynəlxalq müqavilə onun iştirakçıları üçün məcburidir və onlar tərəfindən vicdanla yerinə yetirilməlidir. Həmin Konvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən beynəlxalq saziş dövlətlər arasında yazılı formada imzalanmış və beynəlxalq hüquqa əsasən tənzimlənən müqavilədir. Odur ki, yuxarıda istinad olunan normalara əsasən hasilatın pay bölgüsü müqavilələri Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri hesab oluna bilməz və “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında ” qanununun təsiri altına düşə bilməz. Bu halda söhbət beynəlxalq xüsusi hüquq kontraktlarından gedə bilər.

“Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında ” qanunun yeni redaksiyada 8-ci maddəsi AR Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 17-ci bəndinin inkişafı olaraq Prezidentin beynəlxalq müqavilələrdən fərqli müqavilələrin ratifikasiyaya çıxarılması imkanını məhdudlaşdırır.

Buna baxmayaraq Milli Məclis Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 95-ci maddənin 4-cü bəndinə istinad edərək bu səpkidə olan və nə dövlətlərarası, nə də ki hökumətlərarası müqavilələrə aid edilməyən müqavilələri təsdiq etməkdədir. Məsələn, 06 may 2011-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasında Balaxanı-Sabunçu-Ramana və Kürdəxanı neft yataqlarının daxil olduğu blokun bərpası, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti, UQE-LANSER PTİ. LTD və ARDNŞ-in Ortaq Neft Şirkəti arasında Sazişin qəbul və təsdiq edilməsi, həyata keçirilməsinə icazə verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bundan əlavə əvvəl qeyd edildiyi kimi bu müqavilələrə təsdiq edildikdən sonra qanun qüvvəsi verilir. Hesab edirik ki, bu toqquşmanın Qanunun 10-11 maddələri ilə tənzimləsi imkanı mövcuddur.

Beynəlxalq müqavilələrinin məcburiliyinin əsas şərtlərindən biridə onun dərc edilməsidir. Lakin qanunverici müqavilənin təsirini birbaşa onun dərci ilə bağlamır. Belə ki, Qanunun 25-ci maddəsinə əsasən ratifikasiya edilmiş, habelə bu Qanuna müvafiq təsdiq edilmiş və ya Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri “Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu”nda və Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət qəzetində dərc edilir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin əslinə uyğun mətnləri xarici dillərdə tərtib olunduqda, həmin müqavilələr Azərbaycan dilinə rəsmi tərcümə ilə birlikdə bu dillərin birində çap edilir.

Qanunun 11-ci maddəsi ratifikasiyası tələb olunan beynəlxalq müqavilələrin mətninin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsini təsdiq edir. Təsdiq etmə və ya qoşulma hallarında müqavilənin mətninin Azərbaycan dilində olmasına birbaşa göstəriş nəzərdə tutulmayıb. Lakin, təsdiq etməliyik ki, hər bir halda Azərbaycan mənbələrində çapı nəzərdə tutulan müqavilələrin Azərbaycan dilində mətninin olması vacibdir. Azərbaycan Respublikasında əsasən beynəlxalq müqavilələrə hüquqi qüvvə verən milli qanunlar dərc edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ratifikasiya qanununun qüvvəyə minməsi beynəlxalq müqavilənin respublika üçün məcburiliyini yaradır. Lakin bu müddətlər üst-üstə düşməyə bilər. Məsələn, 1950-ci il İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiya qoşulmuş dövlətin ratifikasiya sənədini depozitariyaya təqdim edildiyi andan qüvvəyə minmiş hesab edilir (Konvensiyanın 66-cı maddəsi).

Bundan əlavə, Qanunun 85.3-cü maddəsinə əsasən, əgər Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə daha artıq müddət müəyyən edilməyibsə, xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktda onun dərc edildiyi gündən 30 gün sonra qüvvəyə mindiyi göstərilməlidir. Müstəsna hallarda, beynəlxalq təşkilatların dərhal məlumatlandırılması şərti ilə, xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi akt onda nəzərdə tutulmuş müddətdə qüvvəyə minə bilər.

Aydın ki, müqavilənin dərc edilməsi onun ictimailəşməsidir və bu həmin müqavilələrə istinad əsaslıdır. . Belə olan halda V.S.Xijnyakla razılaşmaq çətindir. Onun fikrincə hüquqtətbiqediciləri yalnız dərc edilmiş müqavilələrin müddəalarını tətbiq edə bilər və yalnız bu halda təsdiq etmək olur ki, dövlət həmin müqavilələrdən xəbərdardır və onlar hüquq sistemində daxil edilmişlər.(23) Burada özüicraolunan və özüicraolunmayan müqavilələri fərqləndirmək tələb olunur. Yəni əgər müqavilənin icrası üçün hansısa dövlətdaxili tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunursa, həmin beynəlxalq müqavilə rəsmi dərc edildikdən sonra tətbiq edilə bilər.

Beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin tətbiqinin şərtlərindən biridə göndərmədir. Milli normativ hüquqi aktlarda bu vasitəyə tez-tez müraciət edilir. Bunu milli qanunların əsas hissəsində müşahidə etmək olar.(24) Burada rus alimi S.Y.Maroçkinlə razılaşmaq olmaz. Belə ki onun fikrincə, ratifikasiya və ya digər aktdan sonra beynəlxalq hüquq normalarının öz hüquq sistemində hərəkətə gətirilməsi üçün dövlətin sanksiyası tələb olunur və bunu göndərmə və kollizion normalar yerinə yetirir.(25) Lakin hüquqtətbiqediciləri hər bir halda beynəlxalq və milli hüquq normaları qarşılıqlı tənzimləyən ümumi konstitusiyaya nomasına istinad edə bilər. Göndərmədə beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquq normalarına transformasiya edilməsi elementləri müşahidə olunmur.(26)

Əgər dövlətin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi beynəlxalq müqavilələrə hüquqi qüvvə verildikdən sonra başlayırsa, hüquqtətbiqediciləri üçün göndərmə normaları vacibliyi ilə seçilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ümumi göndərmədə özü icra olunan və özü icra olunmayan normaların tətbiqi seçilir. Qanunlarda ümumi göndərmə əks olunsada, beynəlxalq müqavilələr sahəyə üzrə təsnif edilmir, bu isə onları ümumi konstitusiyaya göndərmədən fərqləndirirdi. Qanunlardakı eyni göndərmələrin mövcudluğu onların təsnifləşməsində cətinliklər yaradır. Bir qayda olaraq ziddiyyət baş verdikdə, bunlar beynəlxalq müqavilələrin üstünlüyünü tanıyan normalardır. Beynəlxalq müqavilələrdə onun birbaşa tətbiqini qaydasına salacaq və onun müddələrinin tətbiq etməsi ilə məşğul olacaq müəyyən orqanlar göstərilə bilər. “Birbaşa qüvvəsi” ifadəsi beynəlxalq normaların milli hüquq sistemindən yan keçməklə birbaşa tətbiqini əks etdirmir. Hər bir dövlətdə beynəlxalq və

dövlətdaxili hüquqla qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif qaydaları vardır. Bu baxımdan beynəlxalq hüququn birbaşa tətbiqindən söz gedə bilməz.(27) Beynəlxalq müqavilələrin tətbiqi məsələləri ilə məşğul olacaq orqan dövlətin özü tərəfindən müəyyən edilir. Məsələn, “Xarici qanunvericiliyinin tətbiqinə dair Avropa Konvensiyası”nın yerinə yetirilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 iyun 2000-ci il tarixli Sərəncamına əsasən tənzimləyici orqan kimi Ədliyyə Nazirliyi müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 18 aprel tarixli 391 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamənin 2 Nazirlik öz fəaliyyətində, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri və bu Əsasnaməni rəhbər tutur. Bundan əlavə Nazirlik Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri ilə tənzimlənən və Nazirliyin səlahiyyətinə aid olan məsələlər üzrə Azərbaycan Respublikasının götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edir (8.18); hüquqi yardım haqqında beynəlxalq müqavilələrin hazırlanması və bağlanması ilə əlaqədar zəruri tədbirlər həyata keçirir (9.39); Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması haqqında təkliflərə və həmin müqavilələrin mətnlərinə dair rəy verir və s. Beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin tətbiqi vəzifəsi digər Nazirlik və idarələrinin əsasnamələrində əks olunmuşdur.(28)

Məhkəmə təcrübəsində beynəlxalq müqavilələrin müddəaları ümumən milli normalarla birlikdə əlavə əsaslandırma kimi və müqayisəli təhlilin aparılması zamanı tətbiq edilir. Burada beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin milli hüquq sistemində hərəkət sxeminin qeyd edilməsi vacibdir. Yenə də beynəlxalq hüquq normalarının növləri (özü icra olunan və özü icra olunmayan) öz sözünü deyəcəkdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə əsasən tətbiq edilməsi üçün dövlətdaxili aktın qəbul edilməsini tələb etməyən müqavilə müddəaları birbaşa tətbiq edilir.

Bəzi qanunlar müəyyən orqanlara birbaşa beynəlxalq müqavilələrə istinad etməyi tövsif edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin 13.1-ci maddəsinə əsasən məhkəmə mübahisələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, referendumla qəbul edilən hüquqi aktlara, qanunlara, Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarına, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələrə əsasən həll edir. Bu halda məhkəmənin xarici hüquqa və Azərbaycan Respublikası tərəfdar çıxmıdığı beynəlxalq müqavilələrin müddələrinə istinad edə biləcək imkanları azıq qalır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin 13.3-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlarla (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul olunmuş aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyət olduqda, beynəlxalq müqavilənin müddəaları tətbiq edilir. Hesab edirik ki, bu cür müddəa beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin yalnız kolliziyalar baş verdikdə tətbiq edilmir.

Sonda diqqəti öz xüsusiyyətləri ilə seçilən insan hüquqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi aktlarla kolliziyaya yönəlmək yerinə düşərdi. Bir tərəfdən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 151-ci maddəsi beynəlxalq dövlətlərarası müqavilələrin üstünlüyünü tanıyır, digər tərəfdən isə Konstitusiyanın 12-ci maddəsi Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edildiyini təsdiqləyir. Bundan əlavə Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VI hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir. Bu həmin sahənin özünəməxsus xüsusiyyətləridir. İnsan hüquq və azadlıqlarının təminatı qismində o cümlədən Konstitusiyanın 155-ci maddəsidə çıxış edir. Bu maddəyə əsasən Konstitusiyanın III-cü fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz.

İqtibas qeydləri:

- (1) Вах: Международное право. Учебник для вузов. Ответственные редакторы – проф. Г.В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. М., 1999. S.197
- (2) Вах: Барциц И.Н. Международное право и правовая система России// Журнал российского права. 2001. №2. S.27
- (3) Вах: Осминин Б.И. Принятие и реализация государствами международных договорных обязательств. М., 2006. S. 6.
- (4) Вах: Курдюков Г.И. Эффективность деятельности государств по реализации норм международного права. В кн.: Вопросы универсальности и эффективности международного права / Отв. ред. Г.В. Игнатенко. Свердловск, 1981. S. 61.
- (5) Вах: Мингазов Л.Х. Эффективность норм международного права. М., 1990. S. 155.
- (6) “Azərbaycan” qəzeti. 17 fevral 2011-ci il, №37
- (7) Bu prinsip “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğvi haqqında” Qanunun 15-ci maddəsində öz əksini tapmışdır: “Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə dönmədən əməl etməlidir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq müqavilələrə vicdanla əməl edilməsi prinsipinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin digər iştirakçılarının da bu müqavilələrdən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirməsi üçün səylər göstərir.”
- (8) Вах: «Vətəndaşların pənsiyə təminatı haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun 109-cu maddəsinin birinci hissəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25, 38, 71-ci maddələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin qərarı; Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 100-cü maddəsinin «...başqa dövrlər qarşısında öhdəliyi olmayan...» müddəsinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Qərarı və d..
- (9) Вах: Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun Qərarı. Bu qərara əsasən AR CPM-nin bəzi müddələri 1950-ci il İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Konvensiya 5-ci maddəsinə zidd olduğundan qüvvədən düşmüşdür. Konstitusiyanın 130-cu maddəsinə əsasən isə məhkəmə Azərbaycan Respublikası qanunlarının yalnız Konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlayır.
- (10) Вах: Гусейнов Т.И. «Взаимодействие норм международного и азербайджанского права» // Azərbaycan hüquq jurnalı - 2002-№1. S.183
- (1) Вах: Хижняк В.С. Взаимодействие национального права России и международного права//Современное право. 2002. №2. S.15
- (2) Вах: Зимненко Б.Л. Согласование норм внутригосударственного и международного права в правовой системе России //МВНЖ. 2000.№4. S.95
- (3) Вах: Зимненко Б.Л. Международные договоры в судебной системе РФ//МВНЖ. 1999. №2. S.111
- (4) Вах: Талалаев А.Н. Соотношение международного и внутригосударственного права и Конституция РФ// МВНЖ. 1994. №4. S.8-9
- (5) Вах: Действующее международное право. В 3-х томах. Составители Ю.М. Колосков и Э.С. Кривчикова. Т.1. М., 1996. S.351
- (6) “Maddə 151. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.”
- (7) Вах, məsələn: Sinclair, Sir Ian. The Vienna Convention on the Law of Treaties. 2nd ed. Manchester, 1984. P. 44-45
- (8) Вах: Гусейнов Т. Взаимодействие норм международного и национального права// Azərbaycan hüquq jurnalı. 2002-№1. S.183
- (9) Məsələn, Вах: Azərbaycan Respublikasının 06 may 2011-ci il tarixli №105-IVQ sayılı Qanun/ “Azərbaycan” qəzeti (19 may 2011-ci il - №107).
- (20) 18 iyun 2010-cu il tarixli Qanuna əsasən maddənin məzmunu dəyişdirilmişdir. – Вах: “Azərbaycan” qəzeti (20 iyul 2010-cu il - №154).
- (21) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar tarixli 844 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin Nizamnaməsinin 1.3-cü bəndinə əsasən Şirkət öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, digər normativ hüquqi aktları, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsdiq edilmiş neftin və qazın kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişləri və bu Nizamnaməni rəhbər tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, AR Prezidentinin müvafiq sərəncamı əsasında Şirkətə hər bir müqaviləni dövlətin adından imzalamaq səlahiyyəti verilir.
- (22) Məsələn, Вах: 06 iyul 1998-ci il Azərbaycan Respublikasında «Muradxanlı», «Cəfərli» və «Zərdab» neft yataqlarının daxil olduğu blokun bərpası, kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə Ramko Enerji (Muradxanlı) Limited və ARDNŞ-nin Ortaq Neft Şirkəti arasında Sazişin 26.1 bəndi.
- (23) Вах: Хижняк В.С. Международное право и российский конституционализм// МВНЖ. 2004. №2. S.212
- (24) Məsələn, Вах: AR Mülki Məcəlləsinin 3.1-ci maddəsi: “Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr bu Məcəllə ilə tənzimlənən mülki hüquq münasibətlərinə (beynəlxalq müqavilədən onun tətbiqi üçün dövlətdaxili normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi tələbinin irəli gəldiyi hallar istisna edilməklə) birbaşa tətbiq edilir.”
- (25) Вах: Марочкин С.Ю. Действие норм международного права в правовой системе Российской Федерации. Тюмень, 1998. S. 85
- (26) Вах: Б.Л.Зимненко Согласование норм внутригосударственного и международного права в правовой системе России //МВНЖ. 2000.№4. S.98
- (27) Вах: Зимненко Б.Л. Международные договоры в судебной системе РФ//МВНЖ. 1999. №2. S..118
- (28) Məsələn, Вах: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi haqqında Əsasnamənin 1.2, 3.1.29, 3.1.33. 3.1.37, 3.1.42, 4.14, 4.15 bəndləri; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 09 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamənin 2, 8.59, 9.24 Положения о Министерстве Финансов Азербайджанской Республики, утвержденного Указом Президента АР от 09 февраля 2009 года və s.